

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقریرات درس خارج اصول

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرّسی طباطبائی نیرودی دامت برکاته

دوره‌ی دوم - سال نهم - سال تحصیلی ۹۱-۹۲

جلسه ۹۲ - سه شنبه ۹۲/۲/۱۷

اضطرار به طرف غیر معین

مرحوم آخوند در یک حکم کلی و بدون اینکه تفصیلی بین صور قائل شوند، فرموده‌اند اضطرار به طرف غیر معین موجب عدم تنجیز علم اجمالی خواهد بود؛ زیرا چه بسا طرفی را که مکلف برای رفع اضطرار انتخاب می‌کند همان حرام واقعی باشد، در نتیجه علم به تکلیف فعلی علی کلّ تقدیر وجود نخواهد داشت، بنابراین اضطرار به طرف غیر معین مساوق با عدم تنجیز در تمام صور است.

در مقابل کلام مرحوم آخوند، جُلّ محققین و از جمله مرحوم نائینی، محقق عراقی رحمته الله و ... معتقدند اضطرار الی غیر معین موجب سقوط تکلیف و عدم منجزیت علم اجمالی نمی‌شود. البته بیان‌های متفاوتی در این زمینه ارائه شده است. بیانی که بیشتر به آن تمسک شده است از این قرار است:

در اضطرار الی غیر معین همان‌گونه که از نام آن پیداست، مکلف به جامع بین اطراف اضطرار دارد؛ مثلاً مضطرّ به نوشیدن یکی از دو ظرف آب است، و اضطرار به جامع با حرمت یکی از دو إناء به صورت معین، تنافی ندارد. مثلاً آنچه که فی الواقع نجس شده است إناء «ب» است و مکلف اضطرار به شُرب یکی از دو إناء «الف» و «ب» دارد و این تکلیف با چنین اضطراری قابل جمع است.

آری، مکلف به دلیل جهل به واقع نمی‌تواند موافقت قطعیه انجام دهد، ولی مانعی ندارد که مخالفت

۱. کفایه الأصول (ط - مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام)، ص ۳۶۰.

۲. مصباح الأصول (جاب نجف)، ج ۲، ص ۳۸۸.

قطعیه بر او حرام باشد و به تعبیر دیگر در متن واقع، اضطرار به احد اطراف با حرمت احد اطراف قابل جمع است؛ یک طرف حرام واقعی و یک طرف لامعین مضطرّالیه است و مکلف می‌تواند با طرف غیر حرام رفع اضطرار کند. هرچند از باب اتفاق ممکن است حرام واقعی توسط مکلف انتخاب شود ولی حکم حرمت با این انتخاب عوض نمی‌شود؛ زیرا اضطرار به این طرف خاص نداشته بلکه اضطرار به جامع داشته است، اما چون جهل دارد معاقب نخواهد بود.

بنابراین در مورد اضطرار به فرد غیر معین، علم اجمالی در همه‌ی حالات منجز است؛ چه اضطرار قبل از تکلیف باشد چه هم‌زمان با تکلیف و یا بعد تکلیف باشد.

توسط در تکلیف و توسط در تنجیز^۱

از آنچه ذکر شد جواب پرسش دیگری را هم که اصولیون مطرح کرده‌اند می‌توان به دست آورد. تفصیل مطلب آنکه مرحوم نائینی بعد از اینکه بیان می‌کند در اضطرار الی لامعین چون مضطرّالیه جامع است پس تضادی با تکلیف به اجتناب از احدهما ندارد و لذا علم اجمالی منجز است، این بحث را مطرح کرده است که بعد از آنکه مکلف یک طرف را انتخاب می‌کند اگر مختار مصادف با حرام واقعی شد آیا در آن لحظه و بعد از انتخاب، حرمت واقعی از بین می‌رود یا خیر؟ هرچند احتیاط در اجتناب از فرد دیگر، ضروری است.

کلام مرحوم نائینی

مرحوم نائینی در برخی از دوره‌های اصول خود فرموده‌اند: انتخاب فرد حرام در متن واقع، موجب می‌شود که تکلیف در واقع مرتفع شود؛ زیرا مصداق اضطرار می‌شود و اضطرار با تکلیف قابل جمع نیست، و در عین حال اجتناب از فرد دیگر نیز لازم است؛ به دلیل آنکه قبل از اینکه مکلف فرد حرام را اختیار کند علم اجمالی منجز بود و باید از هر دو اجتناب می‌شد.

پس اصول متساقط هستند و اینکه مکلف فرد «الف» را که مصادف با حرام واقعی است انتخاب می‌کند، گرچه موجب رفع تکلیف می‌شود ولی نظیر موردی است که اضطرار الی معین است و ابتدا تکلیف و سپس علم به تکلیف و سپس اضطرار عارض شود. همان‌گونه که در آنجا احتیاط لازم است در ما نحن فیه نیز لازم است؛ زیرا قبل از انتخاب مکلف، علم اجمالی منجز شده است و انتخاب، موجب عود اصل مؤمن ساقط شده نمی‌شود. این حالت را **توسط در تکلیف** می‌نامند.

۱. أجود التقریرات، ج ۲، ص ۲۷۰.

در مقابل این کلام، مرحوم نائینی سخن دیگری را در برخی از دوره‌های اصول خود مطرح کرده‌اند تحت عنوان **توسط در تنجیز**؛ به این معنا که وقتی مکلف برای رفع اضطرار، إناء حرام واقعی را انتخاب می‌کند تکلیف واقعاً از بین نمی‌رود، بلکه نهایت آن است که تنجیز آن تکلیف از بین می‌رود و مکلف مستحق عقوبت در ارتکاب این إناء نمی‌باشد و این حالت را توسط در تنجیز می‌نامند.

بنابراین توسط در تکلیف و توسط در تنجیز را این‌گونه می‌توان توضیح داد:

توسط در تکلیف: از آنجا که مکلف باید فردی را برای رفع اضطرار انتخاب کند، اگر تصادفاً آن فرد انتخاب شده فی‌الواقع حرام باشد با انتخاب جهت رفع اضطرار، فی‌الواقع حرمتی نخواهد داشت؛ زیرا اضطرار با حرمت قابل جمع نیست. و نباید تعجب کرد که چرا با از بین رفتن حرمت در متن واقع باید از طرف دیگر اجتناب کرد؛ زیرا نظیر صورت سوم از اضطرار الی معین است.

این قول، انتخاب اخیر محقق نائینی رحمته الله می‌باشد.

توسط در تنجیز: به این معناست که اگر مکلف یک طرف را به علت اضطرار انتخاب کند و با حرام واقعی مصادف شود، حرام واقعی مرتفع نمی‌شود و تنها به حسب ظاهر و به خاطر جهل مکلف به ضمیمه‌ی اضطرار، مجاز به ارتکاب آن طرف می‌باشد، هرچند فی‌الواقع دارای تکلیف است.

این قول مختار دوره‌های قبل محقق نائینی رحمته الله بوده است.

اشکال سید خوبی بر کلام محقق نائینی رحمته الله

از آنجا که آخرین نظر محقق نائینی رحمته الله توسط در فعلیت (تکلیف) است نه توسط در تنجیز، مورد نقد محقق خوبی رحمته الله قرار گرفته است!

اشکال اول: برای اثبات توسط در فعلیت بیان شد که مکلف بعد از انتخاب یک طرف و مصادف شدن با حرام واقعی، در حقیقت مصادق مضطراًلیه را آورده است و این طرف با انتخاب مکلف، مصادق مضطراًلیه شده است و چون اضطرار با تکلیف جمع نمی‌شود رفع آن تکلیف، واقعی است نه ظاهری، در حالی که محقق نائینی رحمته الله پذیرفتند که مضطراًلیه جامع است. حال چگونه با انتخاب مکلف، جامع به فرد منقلب می‌شود؟! انتخاب مکلف چه دخالتی در این مسئله دارد؟! انتخاب فرد نمی‌تواند واقع را عمّا هو علیه

منقلب کند؛ زیرا در سلسله علل آن قرار ندارد و «کضم الحجر الی جنب الانسان» است.

بنابراین کلام نائینی رحمته در اینجا ناتمام است و انتخاب مکلف، طرف را مصداق اضطرار نمی‌کند و مصداق اضطرار، جامع است و جامع نیز با تکلیف به فرد تنافی ندارد. آری چون مکلف جاهل است و راهی برای تشخیص واقع ندارد اضطرار خود را بر یک فرد تطبیق کرده است و تنها رفع ظاهری از باب «رفع ما لا يعلمون» دارد، بنابراین فی الواقع تکلیف وجود دارد و تنها تنجیز ندارد و این همان توسط در تنجیز است؛ یعنی اگر تکلیف در طرف انتخاب شده باشد شارع مکلف را عقاب نمی‌کند و اگر در طرف دیگر باشد تکلیف منجز است.

مقرر: سید حامد طاهری